

GAV Perspektif Yayınları® 07

Özgün Adı: Nach dem Islamismus Die Islamische Gemeinschaft Milli Görüs, Eine Ethnographie edition suhrkamp 2570 Erste Auflage 2010
© Suhrkamp Verlag Berlin 2010: Printed in Germany ISBN 978-3-518-12570-0

Çeviren: Ogün DUMAN

GAV Perspektif Yayınları®, 2021

© Göç Araştırmaları Vakfı İktisadi İşletmesi

Sertifika No.: 43715

Editör: Osman Baran KAPLAN

Dizgi: Hafize PALA

1. Basım: Mart 2021, İSTANBUL ISBN 978-605-74986-6-3 (Karton Kapaklı)

Baskı: İlbey Matbaa Kağıt Reklam Organizasyon Mücellit San. ve Tic. Ltd. Şti.

Litrosyolu 2.Matbaacılar Sit. No:3Nb3

Topkapı / İstanbul, Türkiye

Sertifika No.:17845

GAV Perspektif Yayınları

Hacettepe Mahallesi, Fener Sokak No.: 5

06230 Altındağ – Ankara, Türkiye

Tel.: (0312) 473 79 11

Fax: (0312) 473 79 14

gavperspektif.com

bilgi@gavperspektif.com

siparis@gavperspektif.com

twitter.com/gavperspektif

instagram.com/gavperspektif

Kitabın tüm yayın hakları GAV Perspektif Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik vey" a mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

İSLAMCILIĞIN ARDINDAN

İslam Toplumu Millî Görüş
Etnografik Bir Araştırma

WERNER SCHIFFAUER

ÇEVİREN: OGÜN DUMAN

İslam Toplumu Millî Görüş, Almanya'da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin mensup olduğu en tartışmalı teşkilatlardan biri olarak kabul ediliyor. Werner Schiffauer, yıllar süren etnografik saha araştırmasına dayanarak bu topluluğun Almanya'daki gelişimi hakkında ayrıntılı bir tablo çıkarmıştır. Çalışmanın merkezinde, Almanya'daki ikinci göçmen neslinin, kurucu neslin İslamcı mirasıyla hesaplaşma ve İslam ve siyasetin Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki rolünü yeniden tanımlama çabası yer almaktadır. Hem muhafazakâr İslam'a hem de Alman Anayasası'na bağlılığını ifade etmiş olan bu ikinci nesil, söz konusu çabasıyla bir araya gelemeyen kabul edilen iki görüşü birbirine yaklaştırmıştır. Bu "post-İslamcı arayış" esnasında entelektüeller, köktendinciliğe, bilhassa da Batı ile İslam karşıtlığına ikna edici yanıtlar üretmeyi başarmıştır. Böylece, devrimci ve/veya şiddete meyilli İslamcılık, içten aşılmalıdır. Werner Schiffauer (doğ. 1951) Frankfurt an der Oder kentinde kültür antropolojisi alanında akademisyen olarak çalışmaktadır. İslamcılığın Ardından, Schiffauer'in Türkçeye kazandırılmış ilk kitabı.

Ogün Duman, 1971'de Almanya'nın Mannheim kentinde doğdu. Yükseköğrenimini Hacettepe Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. İlk çevirisi Efendinin İnsanlığı, 1994 yılında yayınlandı. Norbert Gstrein ve Margit Schreiner'den yaptığı çevirileriyle Avusturya Kültür Bakanlığı'nın Çeviriyi Destekleme Ödülü'nü aldı. Yurtdışında çeşitli çeviri atölyelerine ve seminerlere katıldı. Çevirmenliğin dışında Avrupa Birliği akreditasyonlu simultane tercüman olarak çalışıyor. Konferans Tercümanları Derneği TKTD üyesi, Kitap Çevirmenleri Meslek Birliği ÇEVBİR'in kurucularından. Dilimize kazandırdığı eserler arasında Martin Walser'den Eleştirmenin Ölümü, Stefan Zweig'tan Amerigo, Olağanüstü bir gece, Korku, Aylak, Satranç, Bir Çöküşün Öyküsü, Bir Kadının Hayatından Yirmi Dört Saat, Franz Kafka'dan Dönüşüm, Max Frisch'ten Günlükler, Margrit Schreiner'den Hayal Kırıklıkları Kitabı, Ralf Rothmann'dan Genç Işık, Deniz Kenarında Geyikler gibi çevirilerin yanı sıra, Oya Atalay Franck'tan Mimari ve Politika, Elmar Holenstein'dan Felsefe Atlası, Harald Fritzsche'ten Yanılıyorsunuz Einstein ve Sobotta Anatomi gibi kurgu dışı işler de yer alıyor. Ogün Duman bir kız çocuğu babası, İstanbul Anadolu yakasında yaşıyor.

İÇİNDEKİLER

Türkçe Çeviri İçin Önsöz	1
Giriş: İslamcılığın Ardından	9
İşçi Camilerinin Maneviyatı Hakkında	41
Popüler İslamcılık: Ulus-Aşırı Bir Hareketin Soykütüğüne Dair	69
Post-İslamcı Düşüncenin Taşıyıcısı Kim? Kolektif Bir Biyografi	187
Dindarlığın Yeniden Kazanılması	267
Farklı Olma Hakkı Mücadelesi Reform Rotasının, Anayasa Koruma Raporlarındaki Tasviri	317
Post-İslamcı Nesil ve Cemaat	391
Diasporik Fırsatlar: Avrupa'daki Post-İslamcı Arayış	431
Kısaltmalar	457
Millî Görüş Hareketinden Doğmuş Olan Siyasi Partiler	459
Kaynakça	461
Teşekkürler	481
Dizin	483

TÜRKÇE ÇEVİRİ İÇİN ÖNSÖZ

İslam'ın Avrupa'da izlediği yol, Müslümanların menşee ülkelerinde genellikle kısıtlı bir ilgiye mazhar olur. Avrupa'da dikkate değer bir şeylerin olmadığı kanaati yerleşmiş durumda. Âlimlerin iyisi, teatilerin önemlileri İslam âleminde ne de olsa. Merkeze göre periferide önemli bir gelişme olması mümkün değildir.

Elinizdeki kitapta, Avrupa Millî Görüş topluluklarındaki siyasi düşüncenin gelişimini ele almak suretiyle bu bakış açısının neden eksik olduğunu tarif ettim. Diasporada yaşamının dayattığı koşullar altında din ile toplum arasında yeni, ancak, ulus-sonrası ya da ulus-aşırı olarak nitelendirilebilecek bir ilişki kurulduğunu gösterdim. Bu devrimci bir gelişme. İslam, 20. yüzyılda İslam âleminin her yerinde ulus-devletin kontrolü altına girmiştir. Türkiye'de bu süreç Kemalist Devrim çerçevesinde, başka yerlerdeyse sömürge olmaktan kurtuluş mücadelesiyle ilişkili olarak gerçekleşmiştir. Birçok coğrafyada İslam,

uluslaşmanın ve toplumsal bütünleşmenin bir aracı ve bir *ahlak aygıtı [moral kit]* olarak kullanılmıştır. Organizasyonel olarak bu süreçte imam devlet memuruna dönüştürülmüş, ilahiyat eğitimi devletin sorumluluğuna verilmiştir. Bunun sonucunda ortaya, daha önce benzerine rastlanmamış bir İslam ile ulus-devlet sentezi çıkmıştır. Bunun için öne sürülen gerekçe, İslam'ın çağdaşlaştırılmasıydı. Göç olgusu bağlamındaysa bu yakın ilinti koparıldı.

Göçmen işçilerin oluşturduğu birinci nesil, ibadethanelerini menfi, hatta kimi zaman düşmanca ortamlarda, kendi elleriyle kurmak zorunda kalmıştı. Bu sırada tamamen kendi başlarındaydılar. Yetmişli yıllarda Almanya'daki Müslümanların en çok eleştirdiği konu, işçi gönderen ve işçi alan ülkeler arasında imzalanmış anlaşmada, dinle ilgili başlıkların hiç düzenlenmemiş olmasıydı. Bunun uzantısı olarak birinci göçmen nesli içinde, Türkiye'de bir benzeri olmayan dinî bir topluluk kendiliğinden gelişti ve hac, yasal haklar, imamların atanması gibi dinî hizmetlerin organize edilebilmesi amacıyla, Türkiye'de o dönemde yasaklı olan (Nurcular ya da Süleymancılar cemaatleri) ya da siyasi parti olarak örgütlenmiş (MSP, Refah Partisi) teşkilatların himayesindeki dernekler altında birleşti. Nihayet Diyanet İşleri Başkanlığı, seksenli yıllarda DİTİB'in kurulması için harekete geçince bu alandaki tekelci konumunu yitirmesiyle dinî hizmet sunan, birbiriyle rekabet hâlinde birçok tedarikçiden biri hâline geldi.

Din işlerinin ulus-devletin kontrolünden çıkması,

Türkiye’de huzursuzlukla takip ediliyor, bir bahçıvanın (yani Diyanet’in kendine atfettiği rol) özenli müdahalesini gerektiren bir yaban otu olarak görülüyordu. Bu esnada gözden kaçan konuya, bu süreçle beraber, Türkiye’de devlet eliyle ve merkezî olarak düzenlenen dinî yapıların taban tarafından sahiplenilmiş olmasıdır. Dinî toplulukları taşıyan, cami cemaatleriydi: Demokratik bir süreçle kimin imam olacağına karar vermekteydiler. Böylece, başından bu yana İslam’ı karakterize eden temel demokratik yaklaşım yeniden ağırlığını koymayı başarmıştır.

Ancak, bu süreç büyük oranda fark edilmeden yaşandı. Burada bir anlamda bir çelişki söz konusuydu: Pratikte İslami bir sivil toplum oluşmuştu, ancak, fikir boyutunda ulus-devlet öncekinden daha baskın bir rol oynuyordu. Sebebi de azınlık konumuydu. Birinci göçmen neslinin sahip olduğu İslam anlayışı, büyük oranda defansifti ve [Türkiye’ye] kesin dönüş yapmaya odaklanmıştı. Kendilerini burada gurbette, sürgünde hissediyorlardı. Tüm dikkatlerini, Almanya’daki çoğunluğun oluşturduğu topluma kaptırmamaları gereken çocuklarına yöneltmişlerdi. Nihayetinde bu da defansif bir İslam’ın doğuşu için uygun koşulları sağlıyordu: “Kendi” (İslam olduğu kadar Türk etkisi altındaki) değerlerini çoğunluk toplumu karşısında savunuyor, İslami hâle gelmiş bir Türkiye’ye kesin dönüş yapmayı umuyorlardı.

Yukarıda tarif edilen bu süreç, düşünce biçimleri bu kitabın asıl içeriğini meydana getiren ikinci ve üçüncü göçmen nesliyle beraber bilinç düzeyine çıktı. Söz konusu

nesillerin seçkin kesimi, baba ocağında tanıştıkları muhafazakâr İslam kadar Alman eğitim kurumlarının da etkisiyle büyümüştü. Anne babalarından farklı olarak bu genç insanlar, her iki dünyaya da aitti. Kendi tabirleriyle bu dünyaların birinde “vatanlarında” [*zuhaue*] diğerindeyse “yuvalarında” [*daheim*] hissederler kendilerini. Başta okul ve cami cemaati olmak üzere farklı kurumlar arasında kendilerine bir yol bulmak zorundadırlar. Düşünce biçimlerini belirleyen temel unursa tercüme zaruretidir. Bir yanda Alman tarafa İslam kelamıyla neyin “kastedildiğini” tek tek tercüme etmek ve yanlış anladıklarını (ki Alman toplumu çoğunu yanlış anlamaktadır) düzeltmek zorundalar. Bir başka görevleriye Müslüman topluluklardaki, birinci neslin üyelerine çoğunluk toplumunun cemaatlere bakış açısını açıklamak. Doğal olarak sürekli taraf değiştirmek zorunda kalıyorlar: Bir yanda çoğunluk toplumunun gözünden Müslüman topluluklara bakarken, öte yandan, cemaatin gözünden çoğunluk toplumuna bakmak zorundalar. Çoğunluk toplumunun Müslüman olduğu ülkelerden farklı olarak burada hiçbir şey sıradan, alışıl gelmiş değildir. Tüm bu süreçle beraber, yeni ve kendi üzerine tefekkür eden bir İslami öz-ilişki gelişir. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka konu da farklı kültürel geleneklerden gelen, farklı mezheplere mensup Müslümanlara karşı da bir tercüme görevinin olduğu. Elinizdeki kitapta ayrıntılı olarak ele alacağım ikinci göçmen nesli, genellikle keder verici olarak görülen zayıflık hissini (hayat baskın bir görüşle mücadeleyle geçer) tersine çevirmeyi başardı: İkinci ve üçüncü nesil, farklı düşünenlere

karşı kendilerini açıkça savunmalarını imkânsız kılan bir güçsüzlük hâlinindedir. Bu yüzden söylem silahını kullanmak zorundadır.

Burada meydana gelen gelişme, ademimerkezî bir dünya görüşü oldu. Bu nesiller hem Alman hem Türk, aynı zamanda ne Alman ne de Türk'tür. Buna rağmen *lost in translation* (yani iki kültür arasında kaybolmuş) değildir, çünkü görüşler arasında manevra yapma ve tercüme etme süreçleri, yeni ve bilinçli şekilde dine yönelme hâliyle paralel gelişmiştir (görüştüğüm birçok kişi Türkiye'de yaşanan İslam'dan rahatsız olduklarını belirtti). Homi Bhabha, bu durumu “üçüncü mekân” kavramıyla tarif etmiştir. Böyle bir durumda meydana gelen, bir tutunamama hâlinen ziyade, ümmetçi olarak anlaşılan İslam'da yeni bir tutunma noktasıdır. Totalitarizmi reddeden ve değer muhafazakârlığını tefekkürle birleştirmeyi başaran bir İslam'ın inşasıdır.

Bu sürecin öncelikli olarak gerçekleştiği yer cemaatlerdi. Kitapta, bilhassa Millî Görüş ile ilişkili siyasal İslam topluluklarındaki gelişmelere ağırlık verdim. Sufi cemaatleriye çalışmama katmadım. Bir başka konu başlığıysa, İslam'ı çözüm olarak gören, yani İslam ile Batı'nın birbirine kökten karşıt olduğuna inanan ve devlet aygıtını ele geçirmeyi, İslamcılaştıran bir toplum düzenine uzanan yol olarak nitelendiren “dogmacı” İslamcılığın reddiyle paralel yürüdüğü bir anlayış. Tüm bunlar, mutlak olanın totalitarizmi tehlikesini barındırıyordu. “İkinci ve üçüncü neslin post-İslamcıları, topluma olan siyasi sorumluluğunun yine bilincindedir ama diğerlerinden farklı olarak

daha az dogmacı ve daha açıktır: İslam'ı, bir hazır çözümden ziyade daha adil ve sosyal bir toplum yaratmaya yönelik bir çaba olarak okuyorlar. Bununla beraber, devlet aygıtlarını fethetme vizyonunun hızla hayata geçirileceğine olan inanç yerini, bu bağlamda din ile iktidar arasındaki ilişkiye yönelik kuşkuyla bırakmıştır. Öte yandan, Batı ile İslam mutlak bir tezat içinde değerlendirilmekten vazgeçilir, bunun yerine iki dünyanın edinimlerinden de faydalanma arzusuna yer açılır.

Ulus-devletin denetiminden çıkma tehlikesi barındıran bu gelişme, gerek Avrupa cenahında gerekse Türkiye'de kuşkuyla karşılanır. Avrupa'nın buna verdiği tepki, "Avrupalı" (ya da Almanyalı, Fransız) İslam'ı geliştirme çabasına girmek oldu; bu da genç Müslümanların nazarında (haklı olarak), Batılı (ya da Hristiyan) değerleri eleştirisiz ve denetleme ihtiyacı duymadan üstlenen bir İslam'ın sahiplenilmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'deyse bu etki, bilhassa darbe girişiminden bu yana, milliyetçi-mukaddesatçı anlayışa sahip İslam'a bağlılığın ve bağımsız görüşlere karşı kuşkuculuğun her geçen gün artmasıyla tezahür etti.

Bu durumda, kuşku yerine merak duymak daha faydalı olacaktır, zira Avrupa'daki gelişmeler, küresel bir sivil toplumda yaşanacak İslam için son derece ilginç bir model içermektedir. Gelecekte tüm dünyanın karşı karşıya kalacağı zorluklar, diasporada daha şimdiden yaşanmaktadır. Küreselleşmeye paralel olarak artan çeşitlilik ve heterojenlik karşısında yeni bir yaklaşımın

önünü açan dinî düşünce ve fikirler, tam da burada hâsıl olmaktadır. Henüz kuramsal görüşler hâlinde berraklaşmış olmasalar da, adı geçen bu gelişmeler pratikte çoktan yaşanmaya başladı. Dolayısıyla bunlar zihinlerde kurgulanmış birer yapıdan ziyade, toplumsal realiteye tekabül etmektedir.

Werner Schiffauer
Berlin, 2020

GİRİŞ: İSLAMCILIĞIN ARDINDAN

Cemaleddin Kaplan'ın Hilafet Devleti üzerine yaptığım çalışmamı (Schiffauer, 2000) 1999 yılında tamamladığımda, ne yapacağımı bilmez bir duyguyla baş başa kalmıştım. Almanya'daki Müslümanların büyük çoğunluğunun Kaplan'ın radikal İslamcı çizgisini yanlış bulduğu daha o zamanlardan belliydi. Ancak, bu reddediş, bir kanıttan çok insanların hissiyatına dayanmaktaydı. İnsanların bu hissiyatlarıyla ilgili olarak öne sürdüğü gerekçelerse ikna edici olmaktan uzaktı. İslamcılık ile entelektüel düzeyde bir fikir teatisinin eksikliği hissediliyordu. Dünyayı iyi ile kötü arasındaki ikili bir sisteme ayıran radikal İslamcılığın telkin gücü [*suggestivkraft*] karşısında İslam içi bir tartışma yürütülmüş müydü? Kaplan'ın sahihlik vaadine, arındırılmış din öğretisine ve tavizsizlik kültürüne karşı nasıl bir karşılık verilebilirdi? Köklere geri dönüşü vaaz eden bu retoriğe verilecek uygun yanıt ne olmalıydı?

Bir süre sonra, herhâlde 1999 sonları, 2000 yılı başları olmalı, İslam Toplumu Millî Görüş (IGMG) çevresinden yeni seslerin yükselmeye başladığını duydum. Millî Görüş hareketinin kurucusu Necmettin Erbakan'ın yeğeni Mehmet Sabri Erbakan, IGMG'nin başkanlığına seçilmişti. Görevi devralırken yaptığı konuşmada, Avrupa'da bir Müslüman olarak yaşayabilmenin bir ayrıcalık olduğunu ifade etti. Cemaat üyelerini çocuklarını, bilhassa da kız çocuklarını yükseköğretime hazırlayan okullara yollamaya devam etmeye çağırdı. Alman vatandaşlığı almak için çaba göstermenin ve Alman anayasasını kabul etmenin elzem olduğundan söz ederek Avrupa'da yaşamanın, İslam davası için sağladığı fırsatları vurguladı. Erbakan, Batı'yı şeytanlaştırmak ve dikotomiye dayalı bir dünya anlayışı kurgulamak yerine Batı'da yaşayan Müslümanlar için yeni bakış açıları geliştirdi. Millî Görüş cemaatinin fırsat buldukça Cemaladdin Kaplan'la arasına mesafe koyması bir yana, aralarındaki farkın aslında sadece İslam devletinin kurulmasına ilişkin stratejiden ibaret olduğunu görmek ilginç bir tecrübe oldu. Kaplan, tercihini devrimden yana kullanmış, Millî Görüş ise parlamenter yolu seçmişti. Ne var ki ikisinin de hedefi aynıydı. Şimdiyse ilk kez farklı bir ses yükseliyordu. Hedef, bir İslam devleti değil, İslam'ın, İslami olmayan bir ortamda gelişmesiydi. Böylelikle, muhafazakâr olarak sınıflandırılan Millî Görüş cemaati, işçi göçmenlerin üye olduğu etnik-dinî cemaatler arasında

Avrupa'yla köprü kurmak isteyen ilk oluşum oldu.¹ Zamanında bu süreçleri oldukça heyecan verici bulmuştum, zira göçmen topluluklarında İslamcılığın aşıldığının ilk emareleri belirmeye başlamıştı. Haricî ve dayatılan değil de dâhili süreçlerden damıtılmış böylesi bir gelişme, inandırıcı ve sürdürülebilir olma şansına sahipti.

Mehmet Sabri Erbakan'ın başlattığı bu radikal yenilenme çabası, cemaat mensubu (yüksek) lise ve üniversite öğrencilerinin yanı sıra, akademisyenler tarafından da heyecanla karşılandı. Erbakan, bir neslin, yaşamlarında bir karşılığı olan ve kendilerini bulabildikleri bir vizyon oluşturmıştı. Almanya'da büyümüş, sosyal hayata burada atılmış kalıcı bir Müslüman için, Almanya, dolayısıyla Avrupa, artık yuva demekti ve inançlarıyla beraber, burada yaşamaya devam etmek istiyorlardı. Ancak, tek ihtiyaçları sadece yeni bir *vizyon* değil, bir o kadar *misyon*du aynı zamanda. Müslümanların Avrupa'da -kalıcı olarak- ne işlerinin olduğu sorusuna bir yanıt bulmaları gerekiyordu. Avrupa'da bulunmak, onlarca yıldır bir amaca hizmet eden bir araçtan ibaret olmuştu. İslam dünyasının geri kalanı bir kaosa doğru sürüklenirken burada dinsizlerin ve İslam düşmanlarının ekmeğine

¹ Bu konuyla ilgili olarak doksanlı yıllarda VIKZ (İslam Kültür Merkezleri Birliği) tarafından çeşitli girişimler olmuştu ama bunlar 2000 yılında, Türkiye'nin talimatı üzerine sonlandırılmıştı (Joncker 2002). Almanya'daki kurumlarda ve Türkiye'deki Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı DİTİB'deki yetkililer Türk ulus-devletiyle bağlantılı olarak inananların kimliklerini muhafaza etmeyi asli görevleri olarak addediyorlardı. Açılımı "Diyanet İşleri Türk İslam Birliği" olan DİTİB'le ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Seufert 1999.